

En dalamodell för en miljömässigt ansvarsfull upphandling

Rekommendationer och förslag från Upphandlingsdialog Dalarna. Reviderad 2022-12.

Omslagsfoto träd fotade underifrån, Pixabay.com.

En dala modell för en miljömässigt ansvarsfull upphandling, reviderat 2022.

Finns att ladda ner digitalt från www.upphandlingsdialogdalarna.se.

Utgiven första gången 2020.

En dalamodell för en miljömässigt ansvarsfull upphandling

En dalamodell för en miljömässigt ansvarsfull upphandling.....	1
Förord.....	4
Rekommendationer om miljömässigt ansvarsfull upphandling	5
Miljökrav i offentlig upphandling – historia och nuläge	6
Vad lagen säger	9
Agenda 2030 och de svenska miljömålen	10
Sveriges klimatmål – nollutsläpp 2045	11
Upphandlingsmyndigheten	12
Nationella Upphandlingsstrategins mål 6	13
Cirkulär ekonomi – strategi för omställningen i Sverige.....	14
Cirkulär upphandling	14
Miljöspendanalys	15
Transportkrav	15
Goda exempel från organisationer i framkant.....	16
Lokala livsmedel – för miljö och säkerhet	17
Upphandling och övrigt miljöarbete i Dalarna.....	19
Goda exempel från svenska kommuner och regioner i framkant	24
Om Upphandlingsdialog Dalarna, UDD	30

Förord

På politisk nivå, inom EU och nationellt i Sverige, betraktas offentlig upphandling som ett av flera möjliga verktyg för att uppnå olika mål i samhället, däribland miljömålen. Miljö är något som engagerar och berör många områden, allt ifrån övergripande områden som natur och klimat till hur tjänster utförs och vad till exempel städmaterialen innehåller. Alla kommuner och kommunala bolag behöver arbeta aktivt med miljöfrågorna och de flesta har också något eller några miljömål med i sina riktlinjer och upphandlingspolicies.

Denna dalamodell från Upphandlingsdialog Dalarna (UDD) som konkretiseras med elva rekommendationer (sidorna 3–4), riktar sig framför allt till politiker och beslutsfattare i Dalarnas offentliga organisationer, samt till upphandlarna och verksamheterna. Att upphandla smart och med tydliga miljömål är av stor vikt för att använda medborgarnas skattemedel på ett hållbart sätt men också för vårt regionala näringsliv. Erfarenheterna visar att när vi har tydliga målsättningar och tydligt formulerade krav i upphandlingarna, så är de lokala och regionala företagen både snabba och kreativa i arbetet med att, tillsammans med oss i offentlig sektor, skapa goda lösningar.

Det finns oerhört mycket material kring miljö och det kan ibland vara svårt att urskilja vad en upphandlande myndighet ska fokusera på. Därför har vi tagit fram denna rekommendation som visar på möjligheter och idéer och som upphandlande organisationer i kommunerna och deras bolag kan ha som stöd och inspiration i sitt arbete.

Kerstin Angberg Morgården

Projektledare, Upphandlingsdialog Dalarna

Mari Jonsson

Ordförande, styrgruppen för Upphandlingsdialog Dalarna

Rekommendationer om miljömässigt ansvarsfull upphandling

Rekommendationerna tar hänsyn till lagkrav och bygger på erfarenheter från UDDs arbete och samverkan med kommuner, organisationer, myndigheter och företag samt andras goda exempel. Punkterna 1–3 handlar om organisation, 4–5 om planering, 6–9 om genomförande och 10–11 om uppföljning.

1. Politisk vilja

Det är mycket viktigt att arbetet med miljökrav ges ett tydligt mandat, både i organisationens generella policys och styrdokument och specifikt i den egna upphandlingspolicyn. Ju tydligare mandatet är, desto längre kan den strategiska upphandlingen nå i miljöarbetet.

2. Samverkan internt – skapa en lokal upphandlingsgrupp

Där bör ingå: Ekonomichef, controller, stora beställare som kost, städ, bolag, upphandlare och hållbarhetsstrateg/miljösamordnare. Skapa riktlinjer för när och hur miljökrav ska ställas. Uppdatera policys och se till att dessa policys blir kända och använda.

3. Samverkan externt – gå ihop med andra

En enskild kommun/upphandlande organisation har ofta inte resurser och kompetens för alla de miljökrav som är möjliga att ställa i en upphandling. Även utan formaliserad samverkan i form av ett gemensamt ägt bolag eller en gemensam nämnd så kan man samverka med andra kommuner/offentliga organisationer/nätverk i specifika frågor och upphandlingar.

4. Ha framförhållning!

Se över upphandlingsplanen för nästa år, och använd "miljöglasögon" för att se vilka upphandlingar som har potential och som man ska fokusera på. Hitta de strategiska upphandlingar som hjälper din kommun att uppfylla sina miljö- och klimatmål.

5. Marknadsundersökning – Tidig dialog

Surfa på nätet, ring leverantörer, tillverkare och ev. miljö- och branschorganisationer, bjud in till tidig dialog eller skicka en RFI (Request for Information) för att få en bild av hur långt marknaden kommit i miljöanpassning för just den produktgrupp ni ska upphandla. Undersök vilka krav som kan vara realistiska, lagom drivande men ej alltför uteslutande.

6. Tydliga, lämpliga och proportionerliga krav

Använd gärna Upphandlingsmyndighetens kriterietjänst, annars formulera egna krav. Se på hur andra gjort. Med en tydlig beskrivning av vad er organisation vill uppnå, tydliga krav och ett rakt och enkelt språk i upphandlingsdokumenten undviker man missförstånd. Kraven ska vara proportionerliga och de ska gå att följa upp. Att gå

igenom kraven med leverantören vid uppstart samt hur de ska efterlevas och eventuellt rapporteras är en av de viktigaste aktiviteterna för ett lyckat resultat.

7. Använd miljömärkning och certifiering

Miljömärkning och hållbarhetscertifieringar kan och bör användas som krav i lämpliga upphandlingar (se sidan 11). Det underlättar när tredje part står för expertisen, uppdateringen och uppföljningen.

8. Få med de mindre lokala leverantörerna

Det kan bli lättare för mindre leverantörer att delta i upphandling om man till exempel delar upp upphandlingar där det är möjligt, för dialog i olika former innan upphandling, bygger in samarbete och stegvis utveckling under avtalstiden, ger ekonomiska incitament då man uppnår vissa mål och uppmuntrar till samverkan mellan flera leverantörer.

9. Förändringar och utveckling under avtalstiden

På miljöområdet sker snabba och stora förändringar och i upphandlingarna behöver man ta hänsyn till detta för att inte "fastna" i långa avtal. Därför är det viktigare att specificera de mål som skall uppnås, än att exakt ange hur det skall gå till. Gör en handlingsplan, gärna tillsammans med leverantörer, hur kommunens miljömål uppfylls. Den kan bli en del av avtalsvillkoren och kan kopplas till viten/incitament. Inför, exempelvis, en förlängning kan man utvärdera hur leverantören har bidragit till målen. Lägg in en flexibilitet i avtalet så att det kan omförhandlas under avtalstiden, till exempel på grund av nya allmänna miljökrav eller utvecklingen på marknaden.

10. Uppföljning och avtalsförvaltning

Gör en plan från början för att följa upp kraven ni ställer. Det är bättre att börja med att göra stickprov än att helt låta bli. Om man använder delmål och/eller incitament under avtalstiden blir regelbunden uppföljning och avtalsförvaltning både nödvändig och självklar. Låt leverantören göra en del av uppföljningen. Då man ställer krav på märkning är det märkningsorganisationen som följer upp att kraven fungerar och är uppdaterade. Håll koll på antal upphandlingar där miljökrav ställts. Om det är möjligt, mät också effekter. Följ även upp avtalstroheten.

11. Håll er uppdaterade

Miljöfrågorna är stora och komplexa och utvecklingen går som sagt fort.

Möjligheterna att ställa miljökrav är nästan oändliga, och det finns ständigt mer samlad kunskap och erfarenhet att hitta där ute. En del av dessa vägar hittar du i denna rekommendation, men det finns mera. Kunskaper uppdateras hela tiden så använd din fantasi, sök i databaser och på webben, prenumerera på nyhetsbrev, spana efter organisationers och andra kommuner goda exempel, lyssna med kollegor för att få veta det senaste, etcetera. Sprid sen kunskapen! Utbilda löpande upphandlare, inköpare, politiker och strategiska funktioner i miljömässigt ansvarsfull upphandling.

Miljökrav i offentlig upphandling – historia och nuläge

I dag finns en bred samsyn i samhället kring nödvändigheten av att använda den offentliga upphandlingen som strategiskt verktyg för samhällsutveckling. I det arbetet är hållbarhetsfrågorna mycket viktiga och den del i dessa som funnits med längst är just det vi till vardags kallar miljökrav, där ett engagemang växt fram sedan mitten av 1990-talet.

Därmed är det lätt att tro att användandet av miljökrav i offentlig upphandling är en självklarhet. I nedanstående historik ser vi att engagemanget varit stort men att det också funnits ett rätt stort motstånd, även hos svenska myndigheter och forskare, där EUs utveckling av en gemensam marknad ställdes mot utvecklingen av nationella miljökrav.

Det politiska intresset för att inkludera miljöaspekter i den offentliga upphandlingen väcktes på allvar under mitten av 1990-talet, och Sverige identifierades tidigt som föregångsland på området. Redan mellan 1994 och 2001 bedrevs ett aktivt arbete kring miljöanpassad upphandling med den så kallade Västernorrlandspärmen. Kommunerna i Västernorrland utvecklade miljökrav för en mängd olika produkter i samarbete med Kommunförbundet och inom ramen för Landstingsförbundets Upphandlingsgrupp. Pärmen kom att användas på många håll i hela Sverige.

I slutet av 1990-talet bildade regeringen en delegation för ekologiskt hållbar upphandling (EKU-delegation), vilket bland annat resulterade i förslag till miljökriterier för 50 av de vanligast förekommande produkterna i offentlig upphandling, sökbara i det så kallade EKU-verktyget.

År 2003 beslutade regeringen att EKU-verktyget skulle införlivas i AB Svenska Miljöstyrningsrådet ägt av, staten, Svenska Kommunförbundet, Landstingsförbundet samt Industriförbundet (senare Svenskt Näringsliv). Det ökade behovet av stöd och vägledning och krav på utveckling av kriterier för allt fler produktområden ledde till succesivt ökade statliga anslag till Miljöstyrningsrådet. Detta gav ett komplett upphandlingsverktyg med över 900 separata kriterier inom ramen för ett 60-tal produktgrupper, täckande ca 120 undergrupper och användningen ökade konstant.

Alla var inte helt nöjda med utvecklingen. År 2008 publicerade Konkurrensverket en rapport som ifrågasatte värdet med den miljöanpassade offentliga upphandlingen. Uppdraget hade lämnats till en forskargrupp i Umeå som skrev "rapportens poäng är att på ett vetenskapligt och objektivt sätt ifrågasätta miljöanpassad upphandling och inte ta den för given i alla situationer". Striden kring miljökrav i offentlig upphandling ställdes på sin spets i en konflikt kring möjligheten att ställa djurskyddskrav enligt svensk lagstiftning. Flera motstridiga domar presenterades. Konkurrensverket menade att en ökad harmonisering av

bestämmelser om djurvälstånd på EU-nivå är en mer effektiv metod än särskilda krav vid offentlig upphandling. Denna tolkning fick mycket kritik och lyftes snart bort från Konkurrensverkets hemsida, samtidigt som möjligheten att ställa djurskydds krav på svensk nivå blev praxis genom en dom i Stockholms kammarrätt.

Regeringens beslut 2010 att avbryta fortsatt arbete med en nationell handlingsplan för miljöanpassad offentlig upphandling ledde till att det statliga stödet till Miljöstyrningsrådets kriterieverksamhet helt föll bort i regeringens budgetarbete. Men Miljöstyrningsrådets arbete fick med tiden ett internationellt erkännande, tack vare dess internetbaserade system (Wizard) som möjliggjorde för upphandlare att enkelt söka de upphandlingskriterier de önskade sig. Motståndet emot verksamheten var ändå fortsatt stort och regeringen föreslog i budgetpropositionen för 2014 ett tidigareläggande av avvecklingen av Miljöstyrningsrådets verksamhet och att överföra den till Konkurrensverket. UDDs föregående projekt, RSP3 (ett regionalt serviceprogram) hörde till de många som gjorde uppvaktningar i riksdagen för att verksamheten skulle behållas. Men regeringens förslag gick igenom.

I samband med regeringsskiftet 2014 så bildades Upphandlingsmyndigheten, som också tog över kriterieverksamheten. År 2016 fick vi en nationell upphandlingsstrategi med tydliga mål på miljöområdet. En av strategins sju punkter är "En miljömässigt ansvarsfull offentlig upphandling".

Den nationella upphandlingsstrategin är bara bindande för statliga myndigheter och enheter. Trots detta visar en självskattning från 2018 att det är kommuner och regioner som har hunnit längst i miljöarbetet. Bland annat i Dalarnas kommuner har vi sett att den nationella upphandlingsstrategin haft en stor påverkan och att den har uppfattats som ett stöd, men också som en måttstock att ta spjörn mot för att mäta den egna organisationens utveckling.

År 2022 fick Upphandlingsmyndigheten ett regeringsuppdrag att stärka och utveckla den offentliga upphandlingen så att den i ökad grad bidrar till omställningen för en cirkulär ekonomi. Att Upphandlingsdialog Dalarna tagit fram denna rekommendation, En dala modell för miljömässigt ansvarsfull upphandling, ligger därmed i linje med regeringens och samhällets nuvarande syn på den offentliga upphandlingens roll i miljöarbetet.

Det offentliga handlar för över 800 miljarder kronor i Sverige och cirka 15 miljarder (exklusive Trafikverket) i Dalarna (2020). Tack vare denna stora köpkraft och möjligheterna att ställa tydliga och drivande krav kan den offentliga upphandlingen ha en stark påverkan på den önskade samhällsutvecklingen.

Vad lagen säger

Miljöbalken

Miljöbalken trädde i kraft 1 januari 1999. Syftet med miljöbalken är att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer kan leva i en hälsosam och god miljö. Miljöbalken berör alla typer av åtgärder, oavsett om de ingår i den enskildes dagliga liv eller i någon form av näringsverksamhet. I flera andra lagar finns även inskrivna kopplingar till miljöbalken, exempelvis i skogsvårdslagen.

I miljöbalken anges att "hushållning kan ske dels genom ett optimalt utnyttjande med så resurs- och energisnåla processer som möjligt, dels genom att utnyttja ett kretslopp med slutna materialflöden där material genom återanvändning eller återvinning kommer till ny användning". Kretsloppsprincipen syftar till att vad som utvinns ur naturen ska på ett uthålligt sätt kunna användas, återanvändas, återvinnas och bortskaffas med minsta möjliga resursförbrukning utan att naturen skadas. Mer detaljerade regler finns i miljöbalkens förordningar¹.

Lagen om offentlig upphandling (LOU)²

De svenska upphandlingslagarna bygger på EU:s upphandlingsdirektiv. Det framgår tydligt att ett av syftena med 2014 års upphandlingsdirektiv (det senaste) är att "ge upphandlande myndigheter och enheter bättre möjligheter att använda upphandling som stöd för gemensamma samhällseliga mål". Möjligheterna att ta miljö-, sociala- och arbetsrättsliga hänsyn i upphandlingar har därmed fått en mer framträdande roll i jämförelse med de äldre direktiven. I den nuvarande svenska lagen om offentlig upphandling, som trädde i kraft den 1 januari 2017, har miljökraven därför blivit mer framträdande och det framgår att upphandlande myndighet *bör* ställa miljömässiga villkor och att lagstiftaren *vill* och *rekommenderar* att upphandlande myndigheter gör detta. I övrigt lämnar regelverket ett stort utrymme åt de upphandlande organisationerna att själva utforma varje upphandling.

Det ligger ett förslag om att *bör* ska ändras till *ska* för upphandlande myndighet. Förslaget, som innebär ett obligatorium att ta hänsyn till klimat och miljö i alla upphandlingar, är tänkt att beslutas om i juni 2023. Förslaget i sin helhet, och där flera andra förslag kring miljö och

¹ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/miljobalk-1998808_sfs-1998-808

² <https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=2016:1145>

klimatåtgärder inom upphandlingsområdet ingår, finns dels i promemorian Ds 2021:31³ och dels i Miljömålsberedningens betänkande *Sveriges globala klimatavtryck* (SOU 2022:15).⁴

Lagen om upphandling inom försörjningssektorerna (LUF), och Lagen om upphandling av koncessioner (LUK)

LUF är tillämplig för upphandlande enheter inom områdena vatten, energi, transporter och posttjänster. LUK omfattar upphandling av bygg- och tjänstekoncessioner, vilket innebär långsiktiga och komplicerade arrangemang, där koncessionshavare tar det ansvar som annars ligger på enheten eller på den upphandlande myndigheten. Det finns inget som skiljer dessa lagar mot LOU inom miljöområdet. Även här syftar lagarna till att ge bättre möjligheter att använda upphandling som stöd för gemensamma samhällliga mål. Även här *bör man* ställa miljömässiga villkor och lagstiftaren *vill* och *rekommenderar* att detta görs. Det nya lagförslaget gäller även dessa två lagar.

Lagen om upphandling på försvars- och säkerhetsområdet (LUFS)

Denna lag regleras i sin helhet av ett annat EU-direktiv, som gällt sedan 2009.

Lagen om valfrihetssystem (LOV)

Denna lag gäller när en upphandlande myndighet beslutat att tillämpa valfrihetssystem vad gäller tjänster inom hälsovård och socialtjänster. Den upphandlande myndigheten får ställa särskilda kontraktsvillkor som exempelvis miljö- eller sociala hänsyn. Villkoret ska ha ett samband med den tjänst som ska utföras.

Agenda 2030⁵ och de svenska miljömålen⁶

Regeringens mål är att upphandlingslagarna ska bidra till att uppfylla samhällliga mål. Två framträdande styrmedel vad gäller miljön är Sveriges miljömål och Agenda 2030 för en hållbar utveckling. De upphandlande enheterna ska införliva dessa i sina strategiska mål. Arbetet drivs lokalt både politiskt och inom organisationerna.

De 17 målen i Agenda 2030 är globala och tar ett helhetsgrepp över hållbarhet miljömässigt, ekonomiskt och socialt. Mål 12 handlar om hållbar konsumtion och produktion och ett av

³ <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/departementsserien-och-promemorior/2021/10/ds-202131/>

⁴ <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2022/04/sou-202215/>

⁵ <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/globala-malen-och-agenda-2030/>

⁶ <https://www.sverigemiljomal.se/>

delmålen är att främja hållbara offentliga upphandlingsmetoder, utifrån nationell politik och prioriteringar.

De 16 svenska miljömålen kan ses som en mer fördjupande föregångare till Agenda 2030 och är preciserade när det gäller vår natur och miljö. De har följts upp sedan 1990-talet och visar att det är dåligt ställt med miljön och att det inte blir bättre. Av de 16 miljömålen uppnås endast Skyddande ozonskikt och möjligen Säker strålmiljö enligt den senaste fördjupade utvärderingen. Allra sämst ser det ut för klimatet och den biologiska mångfalden. Miljömålen övergripande Generationsmål: "En hållbar utveckling är en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov". Nu är vi i en utveckling som går åt fel håll och vi riskerar att kommande generationer får en mycket sargad värld att ta hand om och en mycket tuffare framtid. Vi i Sverige är bland de 15 länder i världen med störst ekologiskt fotavtryck och vi lever som om vi hade fyra jordklot enligt WWF.

Sveriges klimatmål – nollutsläpp 2045

Sveriges klimatmål syftar till att komma under Parisavtalets max 2 graders medeltemperaturökning globalt, och helst ska vi stanna under 1,5 graders ökning. Världen är redan uppe i en temperaturökning på 1 – 1,3 grader (olika källor), jämfört med förindustriell nivå, och utsläppen globalt minskar inte ännu. Vi hade en tillfällig utsläppsminskning under Corona men nu ökar det igen.

År 2017 antog Sverige ett klimatpolitiskt ramverk. Ramverket består av en klimatlag, klimatmål och ett klimatpolitiskt råd. Målet är att senast år 2045 ska Sverige inte ha några nettoutsläpp av växthusgaser till atmosfären, för att därefter uppnå negativa utsläpp. Det innebär att utsläppen av växthusgaser från svenskt territorium ska vara minst 85 procent

⁷<https://www.naturvardsverket.se/amnesomraden/klimatomstallningen/sveriges-klimatarbete/sveriges-klimatmal-och-klimatpolitiska-ramverk/>

lägre år 2045 än utsläppen år 1990. Etappmål på vägen är bland annat att den svenska fordonsflottan ska vara fossiloberoende till 2030.

Upphandlingsmyndigheten

På Upphandlingsmyndigheten (UHM) webbsida kan man läsa: Ställ hållbarhetskrav i upphandlingarna så kan offentlig sektor bidra till att miljökvalitetsmålen nås.

UHMs hållbarhetskriterier⁸ avser både sociala krav och miljökrav, som på senare tid även innefattar mer cirkulära krav. De lyfter fram tre delar där de ger stöd vid kravställande på miljö i de offentliga upphandlingarna; kriterietjänsten, stöd vid utformande av egna miljökrav och märkning, vilka beskrivs nedan:

Kriterietjänsten⁹

Kriterietjänsten (före detta Wizard), eller kriteribiblioteket som många säger, har vuxit fram under många år. Det är en samling hållbarhetskrav som tagits fram som stöd för upphandlande enheter. Hållbarhetskriterierna som finns i tjänsten är väl genomarbetade, avstämda mot lagen och rättspraxis. De har tagits fram tillsammans med privata företag, offentlig och ideell sektor. Kriterier för kravställning finns nu för följande produktgrupper; IT och telekom, Bygg och fastighet, Städ och kemikalier, Fordon och transport, Kontor och textil, Livsmedel och måltidstjänster, Sjukvård och omsorg.

Områdena är indelade i olika undergrupper som tillsammans omfattar 100-tals produkter och tjänster. Man kan i ofta välja krav på tre nivåer, bas, avancerat eller spjutspets. Till kraven hör också förslag på verifikat, motiv och bakgrundsinformation. Varje upphandlande enhet behöver då välja nivå efter hur drivande man vill vara inom miljöområdet. Man kan också filtrera på miljömål som man vill uppnå, med mera.

Utformande av egna miljökrav¹⁰

Finns inte den produktgrupp du ska upphandla i kriterietjänsten, eller vill du ändå utforma miljökraven själv, behöver du tänka på att kraven ska vara enligt LOU:

- Proportionerliga, det vill säga lämpliga och ändamålsenliga för att uppnå sitt syfte
- Transparenta, förutsägbara och icke-diskriminerande
- Tilldelningskriterier ska innebära mervärde och vara möjliga att utvärdera

⁸ <https://www.upphandlingsmyndigheten.se/kriterier/>

⁹ <https://www.upphandlingsmyndigheten.se/kriterier/>

¹⁰ <https://www.upphandlingsmyndigheten.se/om-hallbar-upphandling/stall-hallbarhetskrav/utforma-egna-hallbarhetskrav/>

- Möjliga att kontrollera och följa upp
- Sådana att de kan stimulera en positiv, ur miljösynpunkt, hållbar utveckling
- Tydligt formulerade så att alla tänkbara anbudsgivare, nationella som internationella, ges samma möjlighet att delta i upphandlingen.
- Förenliga med andra krav eller tekniska specifikationer i upphandlingsdokumentet.

Användning av märkning¹¹ och certifiering

I lagförändringen av LOU 2017 har miljömärkningar lyfts fram som möjlighet att kravställa på och det är ett pålitligt redskap eftersom tredje part granskar och följer upp miljöaspekterna. Det bästa sättet är att använda etablerade märkningar/certifieringar och undvika företagens egna "gröna märken". Upphandlingsmyndigheten har tagit fram vägledningar för hur du kan tänka när du ska hänvisa till märkning i din upphandling och när det är tillåtet.

Nationella Upphandlingsstrategins mål 6

Den nationella upphandlingsstrategin¹² från regeringen 2016 vänder sig främst till företrädare för de statliga myndigheterna men ska också fungera som ett stöd för företrädare och medarbetare på kommuner, regioner och andra upphandlande myndigheter. Målet med strategin är att utveckla de offentliga upphandlingarna som ett strategiskt verktyg.

Fokus inom mål 6, En miljömässigt ansvarsfull offentlig upphandling, är att:

- Den miljöanpassade upphandlingen och användningen av miljökriterier måste öka.
- Använda inköp som ett strategiskt verktyg för att nå miljömål.
- Ställa djurskyddskrav vid upphandling av livsmedel och måltidstjänster.

Livscykelperspektiv och cirkulär ekonomi lyfts fram som två viktiga utvecklingsområden.

¹¹ <https://www.upphandlingsmyndigheten.se/om-hallbar-upphandling/stall-hallbarhetskrav/anvandning-av-markning/>

¹² <https://www.regeringen.se/49eaf7/globalassets/regeringen/dokument/finansdepartementet/pdf/2016/upphandlingsstrategin/nationella-upphandlingsstrategin.pdf>

Cirkulär ekonomi - strategi för omställningen i Sverige¹³

Cirkulär ekonomi innebär att ta tillvara de resurser vi använder genom att cirkulera dem om och om igen. Då minimeras avfallet och behovet att föra in nya råvaror i kretsloppet.

Sommaren 2020 beslutade regeringen om en nationell strategi för cirkulär ekonomi som pekar ut riktningen och ambitionen för en långsiktigt hållbar omställning av samhället. Detta är en viktig del för att Sverige ska bli världens första fossilfria välfärdsland.

Kärnan i strategin lyder "Ett samhälle där resurser används effektivt i giftfria cirkulära flöden och ersätter jungfruliga material". Det nationella arbetet för en cirkulär ekonomi kommer att fokusera på hållbar produktion och produktdesign, hållbara sätt att konsumera och använda material, produkter och tjänster samt giftfria och cirkulära kretslopp. Den cirkulära ekonomin ska bli en drivkraft för näringsliv och andra aktörer genom främjande av innovation och cirkulära affärsmodeller. Offentlig upphandling lyfts fram som ett viktigt, strategiskt verktyg för att utveckla dessa nya metoder för cirkulär upphandling.

Cirkulär upphandling

Att tänka cirkulärt innebär att det finns nya och viktiga frågor att ställa vid upphandling, inte minst när det gäller nödvändigheten av inköpen. Vi vet ju till exempel att bilar ofta står stilla cirka 95 procent av sin livstid och att en bormaskin används i snitt 15 minuter. Vad är då den reella kostnaden, alltså kronor per använt tillfälle? Kan nyttjandegraden påverkas genom till exempel design, kvalitet, funktion, service, samverkan? Vi kan bli bättre på att nyttja oanvända resurser som exempelvis i en möbelpool.

Exempel på cirkulära frågor:

- Kan syftet nås på annat sätt än att köpa en ny vara?
- Finns det redan liknande varor i organisationen/samhället som kan nyttjas? Samägas, lånas, leasas? Tjänst istället för vara?
- Går det att köpa begagnat?
- Finns ny produkt med begagnat material/komponenter eller i förnybart material?
- Hur är produktens livslängd, möjlighet att servas och repareras?
- Kan produkten separeras/sorteras och återvinnas?

¹³ <https://mb.cision.com/Main/4172/3271756/1361924.pdf>

Avfallstrappan¹⁴

Avfallstrappan bygger på ett EU-direktiv som implementerats i den svenska miljöbalken och består av fem steg: först förebygga avfall, sen återanvända, materialåtervinna, energiåtervinna och i sista hand deponera. Detta kan vara ett stöd och inspiration i att föra resonemang inför ett inköp.

LCA, LCC och EPD

Vid en LCA, livscykelanalys, undersöks den faktiska miljöbelastning som kan kopplas till en vara, tjänst eller entreprenad under dess livscykel. Här spåras och bokförs miljöbelastningen för varan eller tjänsten genom att följa värdekedjan. Flera organisationer tillhandahåller öppna databaser med information om LCA.

LCC, livscykelkostnad är mycket bra att beräkna i stället för att bara se på inköpspriset. Det främjar en lång livslängd, vilket är en mycket viktig miljöaspekt, och ger även ekonomiska besparingar på sikt. Miljödeklarationer, EPD (Environmental Product Declaration) har fått ett brett internationellt genomslag i första hand inom bygg- och livsmedelsområdet.

Miljöspendanalys¹⁵

En miljöspendanalys är en inköpsanalys där olika miljöfaktorer har integrerats. Syftet är att undersöka vilken miljöpåverkan inköp inom offentlig sektor har och att undersöka vilken och hur stor miljöpåverkan olika typer av inköp har i relation till andra typer av inköp. Den hjälper till i prioritering av upphandlingar med störst miljöpåverkan och en av de ingående delarna är förstås klimatpåverkan som mäts i utsläpp av växthusgaser.

UHM uppskattade i en miljöspendanalys 2021 att klimatpåverkan från offentlig upphandling uppgår till cirka 23 miljoner ton koldioxidekvivalenter i ett konsumtionsperspektiv. Detta utgör ungefär en fjärdedel av Sveriges totala klimatpåverkan då konsumtion inräknas. Kommunerna och deras bolag beräknades stå för cirka 12 miljoner ton av detta.

Transportkrav

Förutom fossilfria och bränslesnåla fordon kan man fråga efter till exempel: ruttoptimering, flexibla leveranstider, samlastning, sparsam körning, båt och tåg för långa transporter. Det finns många vägledningar som stöd för upphandling av fordon och transporter, förutom hos

¹⁴ <https://www.naturskyddsforeningen.se/faktablad/avfallstrappan/>

¹⁵ <https://www.upphandlingsmyndigheten.se/om-hallbar-upphandling/miljomassigt-hallbar-upphandling/analysera-inkopen-med-miljospendanalys/>

Upphandlingsmyndighetens Kriterietjänst, till exempel hos BioDriv Öst¹⁶, och även Upphandlingscenter Falun Borlänge regionen som inspirerats av denna.

Goda exempel från organisationer i framkant

Sveriges Kommuner och Regioner (SKR)

SKR har på sin hemsida Hållbar upphandling ¹⁷ett flertal länkar till skrifter som är relevanta för att jobba strategiskt och framåtriktat med den offentliga upphandlingen. De har också, via Adda, tagit fram en webbaserad utbildning i hållbar upphandling. I den utbildningen har UDD ingått ett avtal som gör det möjligt för tjänstepersoner i alla Dalakommuner, med flera organisationer, att genomföra den kostnadsfritt. Avtalet sträcker sig till den sista april 2023.

Adda¹⁸

Adda, tidigare SKL Kommentus, ett företag inom SKR, är ett verksamhetsstöd för offentlig sektor. Adda håller utbildningar, erbjuder tjänster inom inköp och juridik och upphandlar ramavtal och tjänster inom strategisk försörjning.

Många kommuner avropar på Addas ramavtal. Det är i synnerhet bra för små kommuner som har små resurser och inte ingår i upphandlings- eller inköpscentraler. Adda har ofta högt ställda miljökrav i sina avtal så då får man miljöhänsynen "på köpet". Man har flera heltidsanställda som jobbar med miljökrav på Adda.

IVL – Svenska Miljöinstitutet

IVL stöttar leverantörer och inköpare i hela upphandlingsprocessen och har på sin hemsida; Hållbar upphandling ett kraftfullt verktyg¹⁹, information inom olika områden som stöttar hållbar upphandling.

Fossilfritt Sverige²⁰

Fossilfritt Sverige arbetar med att öka takten i klimatomställningen och göra Sverige till ett av världens första fossilfria välfärdsländer. Målet är att bygga en stark industri och skapa fler jobb och exportmöjligheter genom att bli fossilfria. Fossilfritt Sverige startades på initiativ av

¹⁶ <http://www.biogasost.se/Publikationer/Rapporter/Details/1718>

¹⁷ <https://skr.se/skr/demokratiledningstyrning/upphandlinginkop/hallbarupphandling.28109.html>

¹⁸ <https://www.adda.se/>

¹⁹ <https://www.ivl.se/vart-erbjudande/vara-omraden/upphandling.html>

²⁰ <https://fossilfritt Sverige.se/>

regeringen 2015 inför FN:s klimatomöte i Paris och samlar aktörer i form av företag, kommuner, regioner och organisationer. Initiativet ska fortgå fram till 31 december 2024. Inom projektet "Klimatledarkommuner för offentlig upphandling" har Fossilfritt Sverige tagit fram handlingsplaner för hur de ska arbeta med klimatkrav i upphandlingen framöver. De har tagit fram sju punkter som är särskilt viktiga att en kommun arbetar efter för att lyckas:

- Kommunens inköp inom transporter, energi samt bygg och anläggning ska vara fossilfria eller klimatneutrala år 2030.
- Ett regionalt ansvar för mer samordnade klimatkrav mellan olika beställare för att underlätta för leverantörer.
- Avsätt tillräckliga resurser så att den offentliga upphandlingen kan användas som ett strategiskt verktyg för att uppnå klimat- och hållbarhetsmål.
- Prioritera uppföljning av de krav som ställs så att inte oseriösa leverantörer gynnas.
- Driv på marknadsutvecklingen i samverkan med näringslivet genom ambitionshöjningar under avtalstiden.
- Effektivisera genom kategoristyrning av organisationens inköp, ger helhetsperspektiv av hur inköpen bidrar till kommunens klimatpåverkan.
- Genomför kunskapshöjande insatser med beställare och inköpare inom kommunorganisationen.

Lokala livsmedel – för miljö och säkerhet

Livsmedel tillhör de produkter där märkningar, som exempelvis KRAV och Fairtrade kan tillföra hållbarhet till inköpen. Många kommuner har egna mål om ekomat och även om lokalproducerat. Det optimala vore om livsmedlen kunde vara både ekologiska och lokalproducerade men det är ofta inte möjligt. Ibland kan det vara viktigare med lokalt producerat eftersom ekologiska produkter kan vara känsliga för transporter och lång förvaring, och små lokala producenter som man vill främja inte har råd med till exempel KRAV-märkning.

En fråga som i dag oroar många är den låga graden av självförsörjning i Sverige (50 procent, medan Finland har 80 procent) kopplat till avsaknad av beredskapslager. De grossistlager som finns är få och räcker bara ett fåtal dagar och är inte heller spridda över hela landet.

Att upphandla livsmedel är mycket komplext då upphandlingarna består av väldigt många produkter och måste anpassas efter vilka typer av kök man har, kompetens, förvaringsmöjligheter, kylutrymmen, logistik etcetera. Tidigare gjordes upphandlingarna ofta storskaliga, man upphandlade hela sortimentet i en enda upphandling, vilket automatiskt exkluderade små leverantörer. Även logistiken var anpassad till storskalighet. Samtidigt fanns en stor brist på dialog mellan offentliga beställare och de fåtaliga stora grossisterna. I dag finns ett mycket bättre samarbetsklimat med de stora grossisterna och en större

förståelse för det offentliga behov. Ett viktigt hjälpmedel i livsmedelsupphandlingar är de mycket detaljerade kriterierna för livsmedel som finns i Upphandlingsmyndighetens Kriterietjänst.

Ökad efterfrågan på svenskt och regionalt

Många upplever det som troligt att svensk mat kommer att efterfrågas alltmer, både i offentlig sektor och hos konsumenter, kanske även från restaurangbranschen. Det finns en otrygghet i att så mycket livsmedel importeras. Kanske kommer de svenska beredskapslagren av livsmedel och även insatsvaror för produktionen, som utsäde, konstgödsel, bränslen med mera, att börja återuppbyggas. Detta skulle vara positivt för det regionala lantbruket och näringslivet i Dalarna, precis som det i dag är för de finska lantbrukarna. Ett problem är dock att en tredjedel av de åkermarker vi tidigare haft fått växa igen eller använts för bostäder och infrastruktur.

Exempel på beredskapstänk i Finland

Följande tankvärda citat är hämtat ur den finska skriften "Mer närproducerad mat för kunder inom offentliga kök – argument och råd om upphandling". Den har producerats av Finlands kommunförbund, på uppdrag av den finska regeringen. Citatet lyder:

"Framtidens hållbara livsmedelsförsörjning kommer inte att grunda sig på global centralisering och utläggning, utan på lokal produktion och konsumtion i ett globalt nätverk. För folket innebär det här såväl rätten som skyldigheten till egen matproduktion. Framför allt borde vi hålla oss borta från de fattigas risskålar. Den globala livsmedelssituationen och utsikterna för den ålägger också Finland en skyldighet att sörja för den inhemska produktionen. För försörjningstryggheten, också när det gäller livsmedel, svarar Försörjningsberedskapscentralen som har lager runt om i landet. Dessa lager motsvarar ett års livsmedelskonsumtion. Lagren används fortlöpande, och på så sätt säkerställer man att varor och produkter fungerar och är färska. Med tanke på livsmedelsförsörjningen är vissa utsädessorter och gödselråvaror viktigast bland de produkter som lagerhålls. Genom att upprätthålla kontinuiteten vill man försäkra sig om att all verksamhet fortsätter vid störningar och exceptionella situationer eller efter dem. Alla funktioner i samhället måste fungera oberoende av situation."

Upphandling och övrigt miljöarbete i Dalarna

För dig som är engagerad i upphandlingar med miljökrav kan det vara bra att känna till mer om det miljöarbete som på olika sätt pågår i Dalarna och som kan ha betydelse för ditt arbete. Här följer några exempel.

Upphandlingscenter Falun Borlängeregionen (UhC)²¹

UhC arbetar aktivt med miljömässig hållbarhet och har särskilda målsättningar för både återbruk, klimat, kemikalier, ekologisk mat och lokal mat. Det övergripande inriktningsmålet i nämndplanen är "Miljömässigt hållbar upphandling är för oss självklart och där är vi drivande inom resurshushållning".

Sedan 2020 har UhC höjt ambitionerna vad gäller miljökrav i upphandlingar och arbetar för att ständigt förbättras inom området. De sju samverkande kommunerna, Falun, Borlänge, Gagnef, Säter, Hedemora, Avesta och Ludvika, har en gemensam upphandlingspolicy med

²¹<https://upphandlingscenterfbr.se/sidor/omoss/miljomassigtansvarsfullupphandling.4.74c7dc80179c500957323b61.html>

stort miljöfokus. Den gemensamma nämnden för upphandlingssamverkan har i nämndplanen fattat beslut om att i princip alla upphandlingar där det är möjligt ska innehålla miljökrav, minst 98 % (resultatet år 2020 var 95 %). Av dessa ska också minst 20 % av miljökraven vara på avancerad eller spjutspetsnivå (resultat år 2020 var 32 %).

UHC för ofta dialog med marknaden för att kunna ställa krav som ligger i framkant och som är drivande men ändå inte blir uteslutande. Ofta bygger man i avtal in en utveckling under avtalstiden. De har också skapat ett arbetssätt där kommunernas miljösamordnare eller hållbarhetsstrateger är med i prioriterade upphandlingar och hjälper till med miljökrav och marknadsanalys.

Återbruk i den offentliga affären²²

I projektet Återbruk i den offentliga affären som bedrevs på UHC under år 2019 till och med år 2020 samverkade UHC och Länsstyrelsen i Dalarnas län via UDD. Syftet var att utveckla en modell både för upphandlingsprocessen och för upphandlingsdokumenten med ett fokus på återvunnet material men också med perspektiv på miljö och energi. Projektet hjälpte till att höja ribban rejält för UHC´s miljöarbete. Arbetssätten och resultaten har sedan spridits, bland annat via UDD, till upphandlare såväl regionalt som nationellt.

Som ett led i återbruksprojektet började UHC under 2020 ett arbete med befintlig leverantör av bland annat engångsartiklar för att minska användningen och byta ut jungfrulig fossil plast till förnybara eller återvunna material. Det resulterade i att man, i befintligt avtal, bytte ut, plastpåsar, säckar, bestick, muggar, tallrikar, servetter och sugrör till återvunnet material, förnybart material eller materialminimering. Beställare från verksamheterna var med och testade de nya produkterna så de fungerade i praktiken.

Lokal livsmedelsgrossist

UHC, utvecklade dialogarbetet med stora och små leverantörer under 2017 som beskrivs i skriften Tidig dialog i strategiska livsmedelsupphandlingar²³. Kostchefer och upphandlare hade möten med många leverantörer och det resulterade i flera livsmedelsupphandlingar med lokalproducerade och ekologiska matvaror bland annat potatis, rotfrukter och ägg.

Att som liten leverantör lämna anbud i en livsmedelsupphandling upplevs annars ofta som komplicerat eller rent av omöjligt. Därför är följande stycke ur skriften om tidig dialog viktigt: "Vi kunde också konstatera att det för flera lokala leverantörer kunde vara intressant att leverera via en lokal grossist i stället för att själva lämna anbud. I något fall var detta det

²²<https://upphandlingscenterfbr.se/sidor/omoss/aterbrukidenoffentligaaffaren20192020.4.5687870a176e4f92126df715.html>

²³ <https://www.upphandlingsdialogdalarna.se/wp-content/uploads/Rapport-tidig-dialog-i-strategiska-livsmedelsupphandlingar.pdf>

enda alternativet för leverantören, eftersom arbetet med att svara på offentliga upphandlingar ansågs för betungande och tidskrävande. En generell lärdom av detta är alltså att om det finns en eller flera seriösa och väl fungerande lokala grossister så kan fler företag bli leverantörer till offentlig sektor via grossisten.

Samordnad distribution

En distributionscentral kan minska och effektivisera transporter och spara mycket koldioxid. Den har också många andra fördelar, till exempel ges större möjligheter för affärer med små lokala leverantörer, och livsmedelsgrossister (enligt ovan), samt att minskade transporter underlättar för köken och skapar säkrare skolgårdar. Borlänge var först i Sverige med en lokal distributionscentral. Den startades 1999 och 2013 utvecklades den ytterligare i "Borlängemodellen 2.0". Leverantörerna kunde få hjälp med inleveranser till distributionscentralen och med förenklade faktureringsrutiner. Något senare blev Borlänge en av kommunerna som ingår i Upphandlingscenter Falun Borlänge regionen.

Mora-Orsa-Älvdalen

Mora, Orsa och Älvdalens kommuner har ett samverkansavtal kring gemensam upphandlingsenhet med syfte upphandla ramavtal. De har tillsammans med Malung-Sälens kommun gjort en lyckad livsmedelsupphandling som möjliggjort många lokala, mindre leverantörer. Detta har åstadkommit bland annat med politisk dialog, dialog med leverantörer, hjälp med att lägga anbud och styrning av matsedlarna i de kommunala köken.

Arbetet i Dalarna kring de nationella miljömålen

Länsstyrelsen i Dalarna har uppdraget att samordna det regionala arbetet för att uppnå de svenska miljömålen. Det pågående åtgärdsprogrammet²⁴ för Dalarnas miljömål sträcker sig under 2018–2022. Åtgärderna samordnas med andra pågående planer och tas fram av Länsstyrelsen tillsammans med olika aktörer som vägledning och stöd för prioriteringar av insatser. Åtgärdsprogrammet har följts upp under 2022 och åtgärderna har rapporterats in i databasen i den publika tjänsten Åtgärdswebben²⁵. Där kan alla se hur arbetet för att nå miljömålen går i alla Sveriges län. Arbetet med att ta fram ett nytt åtgärdsprogram för miljömålen har påbörjats och det planeras bli ett kontinuerligt arbete, där åtgärder förs in i en så kallad Storymap.

²⁴ <https://www.lansstyrelsen.se/dalarna/miljo-och-vatten/miljomal/atgardsprogram-inom-miljomal.html>

²⁵ <https://www.atgardswebben.se/hg2/reports/5.portal>

Regionen och Dalastrategin

Region Dalarna samarbetar med fyra andra regioner kring upphandling (5 klövern). Region Dalarna är också drivande i arbetet kring Dalastrategin som ska vägleda kommuner, näringsliv, akademi, civilsamhälle samt statliga myndigheter i det gemensamma arbetet med hållbar regional utveckling. I juni 2021 antogs den nya regionala utvecklingsstrategin, Dalastrategin 2030 – Tillsammans för ett hållbart Dalarna²⁶. Viktiga prioriteringar med koppling till upphandling är att bidra till ett klimatsmart, konkurrenskraftigt och sammanhållet Dalarna. Dalastrategin binder samman parterna i en enad målbild 2030 som kan vidareutvecklas i regionala strategier och dokument, exempelvis kretsloppsplaner och sedermera verksamhetsplaner på organisationsnivå. I strategin finns förslag till indikatorer som kan användas, som under kapitlet Ett klimatsmart Dalarna finns till exempel utsläpp av klimatpåverkande gaser, insamlat hushållsavfall (kg/person), andel kollektivt resande och självförsörjningsgrad av energi och livsmedel.

Dalarnas regionala livsmedelsstrategi²⁷

Dalarnas livsmedelsstrategi visar länets prioriteringar för att nå den övergripande målsättningen till år 2030. Arbetet i Dalarnas livsmedelsstrategi utgår från de tre strategiska insatsområdena som lyfts i den nationella livsmedelsstrategin, regler och villkor, konsument och marknad och kunskap och innovation. Länsspecifika mervärden och utvecklingsområden har pekats ut vilka alla tillsammans eller var och en för sig kan bidra till en ökad livsmedelsproduktion i Dalarna.

Offentlig Gastronomi Dalarna²⁸

Projektet Offentlig Gastronomi Dalarnas syfte är att skapa en plattform för länets offentliga måltider. Det är ett samarbete mellan Länsstyrelsen och alla kommuner i Dalarna. Projektet pågår fram till slutet av 2022.

Kretsloppsplaner

Det finns lag på att alla kommuner ska ha en avfallsplan. Kommunerna i Dalarna har länge samverkat runt dessa. Avfallsplanerna har nu bytt namn till Kretsloppsplaner för att poängtera att avfall måste börja betraktas som resurser i stället i en cirkulär värld. Under 2022 har ett arbete börjats med att revidera planerna för antagande 2023. Arbetet sker i

²⁶https://www.regiondalarna.se/contentassets/7898d96d665045dfbe5136533150b795/rd_kortversion_dalastrategin_2030_webb.pdf

²⁷ <https://www.lansstyrelsen.se/dalarna/natur-och-landsbygd/livsmedel-och-foder/livsmedelsstrategi.html>

²⁸<https://www.rattvik.se/naringsliv-och-arbete/foretag-stod-och-radgivning/natverk-och-projekt/offentlig-gastronomi-dalarna.html>

bred samverkan under ledning av DalaAvfall. En aspekt som nu läggs till i planerna är miljömässig offentlig upphandling för avfallsförebyggande, resurseffektivitet och giftfria kretslopp. Det kan få stor genomslagskraft om alla dalakommuners fullmäktige beslutar om samma mål och åtgärder.

Energiintelligent Dalarna²⁹

Energiintelligent Dalarna är ett nätverk för alla aktörer i länet som är involverade eller intresserade av energi- och klimatfrågor. Arbetet leds sedan 2021 av Dalarnas energi- och klimatråd med Länsstyrelsen och Regionen i spetsen samt representation från näringsliv och organisationer. Energiintelligent Dalarna utgör det samlade regionala ledarskapet och den naturliga plattformen för samverkan kring målen i den regionala energi- och klimatstrategin *På väg mot ett Energiintelligent och klimatsmart Dalarna 2045*³⁰.

Byggdiallog Dalarna³¹

ByggDialog Dalarna är en ideell förening med cirka 115 medlemmar vars uppdrag är att stärka och utveckla bygg- och fastighetsbranschen i Dalarna inom hållbart byggande.

Dala Återbyggdepå³²

Dala Återbyggdepå i Borlänge kan tillhandahålla en del återbrukade byggmaterial såväl till offentligt byggande som till företag och privatpersoner.

Återbruk inom byggsektorn

Upphandlingsdialog Dalarna har tagit fram ett dokument med modeller och textförslag för kravställande om användning av återbrukade produkter³³ och återvunnet material vid upphandling av byggtreprenader, renoveringar och rivning.

Sveriges Ekokommuner³⁴

Sveriges Ekokommuner är världens äldsta kommunnätverk för strategisk hållbar utveckling. Utgångspunkt är ett ekosystem i balans som basen för en hållbar ekonomisk och social

²⁹<https://www.energiintelligent.se/>

³⁰ <https://www.energiintelligent.se/publikation/pa-vag-mot-ett-energiintelligent-och-klimatsmart-dalarna-2045/>

³¹ <https://byggdialogdalarna.se/>

³² <https://xn--dalaterbyggdep-oibk.se/>

³³ <https://www.upphandlingsdialogdalarna.se/upphandling-i-byggsektorn-krav-pa-anvandande-av-aterbrukade-och-ateranvanda-produkter-och-material-2/>

³⁴ <http://www.sekom.se/>

utveckling. Totalt i Sverige finns över 100 medlemskommuner och i Dalarna är Avesta, Hedemora, Ludvika och Smedjebacken medlemmar i nätverket.

Klimatkommunerna³⁵

Klimatkommunerna är en förening för kommuner och regioner som jobbar aktivt med lokalt klimatarbete. Det finns cirka 50 medlemmar i landet varav två kommuner i Dalarna, Borlänge och Mora.

Viable Cities³⁶

Borlänge kommun är också med i initiativet Viable Cities som är ett innovationsprogram i samverkan mellan myndigheter, industri, akademi, forskning och civilsamhälle. Arbetet drivs med stöd av Energimyndigheten, Vinnova och Formas och fokuserar på omställningen till klimatneutrala och hållbara städer fram till 2030.

Goda exempel från svenska kommuner och regioner i framkant

Många av de goda exemplen som följer har vi hämtat från stora upphandlande organisationer med gott om resurser. Därför kan de kanske inte direkt appliceras på kommunerna i Dalarna. Men de kan ändå inspirera till att tänka på nya sätt och i nya strategiska banor, även om exemplen måste "översättas" till vad som är möjligt att göra i just din organisation. Samtidigt är det viktigt för oss i Dalarna att ha företag som hänger med i utvecklingen och ligger i framkant. Detta för att vi ser en ökad efterfrågan från hela den offentliga marknaden, vad gäller uppfyllande av Agenda 2030 och nationella miljömål. Nedan följer ett axplock på goda exempel men det finns också många fler.

Uppsala stad

Uppsala blev av Världsnaturfonden utsedd till Årets globala klimatstad 2018, i konkurrens med 132 städer från 23 länder. Staden är ett av regeringens prioriterade områden i satsningen på nya hållbara städer och stadsdelar, Uppsalapaketet. Det är en mångmiljardinvestering för att utveckla hållbarhet i framkant, innovation och nyskapande.

Inköp flyttades 2019 upp i organisationen genom att upphandling och inköp blev en egen stab och chefen arbetar direkt under stadsdirektören. Inköpschefen rapporterar direkt till

³⁵ <https://klimatkommunerna.se/>

³⁶ <https://www.energimyndigheten.se/forskning-och-innovation/forskning/strategiska-innovationsomraden/viable-cities/>

kommunstyrelsens arbetsutskott fyra gånger per år. Inköp hade då 26 medarbetare och kommunen har även en Hållbarhetsavdelning som man samarbetar mycket med, särskilt med deras miljöstrateg för ekologisk hållbarhet. I kommunens upphandlingar ställs alltid miljökrav. En bedömning genomförs kvartalsvis av upphandlare och miljöstrateg gemensamt, kring vilka specifika miljökrav som är relevanta att ställa.

Uppsala tilldelades 2019 Årets biogasutmärkelse av Biogas Öst, enligt dem ett resultat av kommunens tydliga politiska beslut och förtjänstfulla genomförande av en stor upphandling av persontransporter, med offensiva miljökrav.

Klimateffektiv plastupphandling

Uppsala ingår också i samarbetet Uppsala klimatprotokoll, där man samarbetar med ett 40-tal aktörer för klimatdriven affärs- och verksamhetsutveckling. År 2017–2019 drev de projektet Klimateffektiv plastupphandling³⁷. Syftet med projektet var att minimera plastanvändningen, öka sorteringen av plastförpackningar, samt att öka efterfrågan på återvunna och förnybara produkter.

Region Stockholm

För Region Stockholm är upphandling en hörnsten för att nå hållbarhetsmålen. Hållbarhetschefen i regionen säger att eftersom de har en enorm köpkraft har de nått imponerande resultat på områden som hälso- och sjukvård, kollektivtrafik och transporter samt fastigheter och anläggningar. Region Stockholm menar att det är viktigt att som stor offentlig aktör gå före och visa vägen, i landet och internationellt.

Att ersätta användandet av fossila material med biobaserade är en del av Region Stockholms mål. Fokus har varit bland annat på biobaserad plast i förkläden. Man arbetar också med att ta fram en värmerock av träfibrer. I det biobaserade engångssortimentet finns bland annat skyddsförkläde, sugrör, sopsäckar, soppåsar och lakan. I flergångsmaterialet finns exempelvis lakan och handdukar, tillverkade av PET-flaskor och träfibrer.

Mellan 2011–2021 har regionens klimatpåverkan minskat med 55 procent. Det beror främst på övergången till förnybara drivmedel inom kollektivtrafiken och förnybar energi inom fastigheter. Sedan 2018 drivs bussarna till 100 procent av förnybart. Stockholm är första huvudstaden i världen där hela bussflottan drivs av förnybara drivmedel. Man har ett klimatkansli och arbetar för netto-noll-utsläpp senast 2045.

³⁷ <https://klimatprotokollet.uppsala.se/uppsala-klimatprotokolls-arbete/klimateffektiv-plastupphandling/>

Växjö kommun

Växjös historia är speciell då man var så tidiga med att inse miljöaspekternas betydelse i samhällsutvecklingen. BBC kallade 2007 Växjö för Europas grönaste stad och internationella medier hängde på. Växjö är i dag en miljökommun med politisk enighet om långtgående miljömål och ett aktivt miljöarbete. Några detaljer följer här från kommunens beskrivning:

Växjö vann EU-kommissionens European Green Leaf Award 2018 för städer med 20 000–100 000 invånare, som arbetar målmedvetet för en bättre miljö, som skapar grön tillväxt och samverkar med övriga samhället i miljöfrågor.

Långsiktigt har Växjö också utvecklat en rad samarbeten med regionala, nationella och internationella nätverk, som Sustainable Småland, Fossilfritt Sverige, Organic Cities Network Europé, Energy-Cities, Mayors Adapt och Borgmästaravtalet.

Målet om en fossilbränslefri verksamhet som Växjö energi tagit, är uppnått, men bolaget nöjer sig inte där. Man jobbar även aktivt med att påverka leverantörernas omställning till fossilfritt. Målet är att hela försörjningskedjan ska vara fossilbränslefri senast år 2024, vilket ska ske i samverkan med leverantörerna.

Kommunen prioriterar i alla upphandlingar varor, tjänster och entreprenader med så liten miljöpåverkan som möjligt. Genom miljöanpassad upphandling påverkar kommunen marknaden och får varor och tjänster med hög miljöstandard.

Helsingborgs stad

Fyra år i rad har Helsingborg blivit Årets miljökommun (utsedd av Aktuell Hållbarhet), en hederstitel som påverkar hur kommunen och även den mycket drivande inköpsavdelningen utvecklar miljöarbetet i sina upphandlingar.

– Vi kommer att vara mer av affärsutvecklare i stället för upphandlare. Vi kommer att ha mycket mer dialog och utbyten med våra leverantörer, vilket kräver nya och annorlunda samarbetsformer, partners och kontrakterade samarbeten, ibland även utan köp, säger inköpschefen, i en intervju på soi.se.

– Om vi ska uppfylla de globala målen behövs nya tankar och idéer kring arbetet före och under avtalstid. I dag kravställer vi för sällan kring utveckling av avtalen under avtalstiden, det behövs för annars går vi baklänges då omvärlden hela tiden förändras. Även i beställarorganisationen, nytänkandet är lika viktigt där och hela organisationen måste vara med. Vi behöver bli bättre på att få initiativ att landa. Behöver vi genomförandecoacher? Hur jobbar vi före och efter avtalen? Varför gör vi det här? "Värdehöjande leverantör" är ett begrepp att sträva efter.

Från jord till bord tur och retur

I bostads- och kontorsområdet som nu har byggts i Helsingborg, *Oceanhamnen*, har Helsingborg skapat en helt ny typ av avloppssystem, som bygger på kretslopps- och återvinningstanken och som återför toalettavfallets alla näringsämnen till jordbruksmarken. Man källsorterar avloppsvatten genom tre olika rör, svartvatten (toalettavfallet) och gråvatten (köks-, disk- och tvättvatten) samt matavfall. Systemet kallas till vardags "Tre rör ut".

Ett småskaligt system har tidigare funnits för villor och fritidshus, men aldrig i produktion av flerfamiljshus eller kontor. Bland annat har man byggt en reningsanläggning för läkemedelsrester och mikroföroreningar, berättar utvecklingsingenjören på NSVA – Nordvästra Skånes Vatten och Avlopp.

– Att bli av med gödseln som produceras är inget problem. Den är renare och har högre halter av näringsämnen, den står sig bättre mot konstgödsel än vad vanligt avloppsslam gör. Vi utvinner nästan fyra gånger mer fosfor och sju gånger mer kväve än tidigare. Det är enklare att transportera då det omvandlas till kristaller eller en torr jordliknande massa och det luktar inte. Detta kommer att bidra till lokala miljömål och till klimat- och miljöarbetet på nationell nivå.

Om drivande krav och att underlätta för mindre leverantörer

Att utforma upphandlingar så att så många leverantörer som möjligt (och då även de mindre) har möjlighet att delta och att utvecklas positivt ur ett miljöperspektiv är ett viktigt och ibland förbisett mål. På Upphandling 24´s konferens, Hållbar upphandling, berättade en hållbarhetsstrateg i Helsingborgs stad hur man upphandlar med en trappstegsmodell för att nå målen om fossilfria arbetsmaskiner till 2024. Modellen diskuterades livligt och uppfattades som en väldigt positiv metod för att kunna ställa drivande krav utan att de blir omöjliga att uppfylla, speciellt för mindre leverantörer. Den kan gärna kompletteras med incitament (belöningar) kopplade till uppnådda mål. Då kan upphandling bli ett sätt att både nå miljömål och att utveckla leverantörerna i en miljösmart riktning. I ett dalaperspektiv är detta därför ett sätt att stärka de lokala och regionala företagen och därmed även den lokala och regionala ekonomin.

Göteborg stad

Göteborg har jobbat länge med avfallsförebyggande i all sin verksamhet och bland övriga aktörer. De har många publikationer bland annat om avfallsförebyggande i skola, kontor, äldreboende etcetera, Minska användningen av engångsartiklar samt Upphandlingskrav för

cirkulära flöden i bygg- och rivningsprocessen ³⁸och Cirkulära upphandlingskrav för möbler³⁹.

Region Västernorrland

Regionens förre miljöchef tyckte att det var för lite fokus på miljö i upphandlingarna och skapade därför funktionen miljöcontroller. Förutom miljö inkluderas även social hållbarhet och kvalitet i ansvarsområdet.

– Som miljöcontroller inom Inköp och upphandling är vi involverade i alla upphandlingar och avtal. Självklart prioriteras avtal som har stor miljöpåverkan och stora uppköpsvolymmer.

Utöver det gör vi stickprov och har en övergripande kontroll. Produktavtal inom livsmedel och förbrukningsvaror är två av de större områdena. I början kändes det oöverkomligt att ta kontroll och mäta med detta gigantiska område som miljö och hållbarhet är, berättar en av regionens miljöcontrollers.

– Det fanns inte så mycket goda exempel eller råd att få. Med exempelvis långa leverantörsled, med underleverantör på underleverantör, är det inte en enkel uppgift att följa upp krav. Men det är bara att börja med något och med tiden kommer delarna på plats.

– Under avtalstiden kan det komma nya mål, både interna och externa, till exempel att en produkt framöver ska vara fri från PVC. Då behöver vi byta ut sortimentet med hänsyn till kvalitetskravet, vilket kräver samarbete så väl internt som med leverantör.

– Vad finns det för lösningar och hur förändras kostnaden? Generellt eftersträvar regionen att minska på engångsmaterial. Dels blir det billigare för regionen sammantaget och så minskar miljöpåverkan och avfallsmängden. Leverantörerna har blivit mycket bättre på att ha kontroll och de bryr sig. De förstår att man vinner på att jobba med hållbarhet.

– Vi har goda förutsättningar för att arbeta med hållbar konsumtion i och med att vi har inblick i alla delarna i konsumtionsflödet. I sortimentsgruppen "livsmedel" är representanter från alla kök med och där kan vi påverka sortimentet och inköpen mot att bli mer hållbara. Vad behöver vi göra för att klara målen för ekologiska livsmedel är exempelvis en fråga vi arbetar med kontinuerligt.

– Att balansera ekonomi gentemot miljö pågår hela tiden och är inte alltid helt lätt. Då kan det ibland vara bra att peka på hälsoaspekter, kopplade till exempelvis kemikalier och

³⁸ <https://goteborg.se/wps/wcm/connect/d0600675-8e9c-4522-9984-4783c65d9a07/Slutrapport+Upphandlingskrav+f%C3%B6r+cirkul%C3%A4ra+fl%C3%B6den+i+bygg-+och+rivningsprocessen.pdf?MOD=AJPERES>

³⁹ https://goteborg.se/wps/wcm/connect/6df981d7-cda9-48e9-8d14-5faa22b9796b/Cirkul%C3%A4ra+upphandlingskrav+f%C3%B6r+nyproducerade+m%C3%B6bler_G%C3%B6teborg_Trossa+rapport.pdf?MOD=AJPERES

livsmedel. Frågor såsom hormonella störningar eller allergier kan vara enklare att ta till sig än generell miljöpåverkan och därmed bidra till en större förståelse för vikten av att jobba med hållbarhetsfrågor.

Om Upphandlingsdialog Dalarna, UDD

UDD är ett stöd för dig som kommer i kontakt med offentlig upphandling, antingen som politiker, strateg, upphandlare, beställare, företagare, anbudslämnare eller på annat sätt.

UDD förmedlar kunskap, visar goda exempel och erbjuder metodstöd vid upphandling, utifrån de regionala förutsättningarna i Dalarna. Det övergripande målet är att fler småföretag i Dalarna ska lägga anbud och delta i de offentliga upphandlingarna samt att gynna en hållbar regional utveckling.

UDD bidrar med den kompetensutveckling som behövs både hos företag och offentliga myndigheter för att minska glappet mellan vision och verklighet.

UDD upphör att existera som projektform den sista februari 2023. I skrivande stund arbetas det på en exitstrategi för att kunna permanenta verksamheten i någon form. Arbetet behövs verkligen och på nationell nivå finns ett förslag, inom det klimatpolitiska handlingsprogrammet för 2023–2026, om liknande arbetssätt med regional samordning inom hållbar upphandling.

Arbetsgruppen för Upphandlingsdialog Dalarna, 2021–2023

Region Dalarna, Mathias Snickar

Upphandlingscenter Falun–Borlänge, Anders Karlin

Lantbrukarnas Riksförbund, Pirjo Gustafsson

Coompanion Dalarna, Bengt Sundgren

Mora kommun, Karin Hansson

Smedjebackens kommun, Roger Sjöberg

Länsstyrelsen Dalarna, Kerstin Angberg Morgården, Gunnar Lyckhage, Irené Svedjelöv;

Annika Varghans och Joel Flores

Läs mer om oss här:

[Upphandlingsdialog Dalarna](#)

facebook.com/upphandlingsdialogdalarna

